

NAGY MIKLÓS MIHÁLY: Katonaföldrajzi jegyzet néhány geográfiai és történeti könyvhöz

A szerkesztők megjegyzése: Recenzió rovatunk jelen számban rendhagyó lesz, mert Nagy Miklós Mihály kollégánk ezúttal 7 tematikailag összetartozó könyvet recenzált meg, egy összevont nagy tanulmány keretei között. Ezek a könyvek az alábbiak:

- *Jankó Annamária* (2007): Magyarország katonai felmérései 1763–1950. Argumentum Kiadó. Budapest. 196 p.;
- *Csüllög Gábor* (2007): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagozódásában. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója. Debrecen. 147 p.;
- *T. Mérey Klára* (2007): A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején. Lomart. Pécs. 252 p.;
- *Hegyí Klára* (2007): A török hódoltság várai és várkatonasága I–III. História, MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 1631 p.;
- *Holló József* (főszerk.) (2008): „A magyar Maginot”, A déli védelmi rendszer, 1951–1955. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest. 136 p. + 8 t.;
- *Horváth István–Kiss Jenő* (szerk.) (2008): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Budapest. 200 p.;
- *Rózsafi János–Stencinger Norbert* (2008): 17-es székesfehérvári honvédek a Doberdón. Honvédség és Társadalom Baráti Kör. Székesfehérvár. 160 p. + 1 mell.

Az itt következő oldalakon történeti és geográfiai szakirodalmunk néhány olyan, a közelmúltban megjelent alkotásáról szólunk, adunk szakmai bírálatot, amelyek egymástól látszólag távol eső témákat dolgoznak fel, és teljesen eltérő jellegű művek. E sokszínű szakirodalmi halmaz, amelyben a hatalmas terjedelmű történelmi adattártól kezdve a tudományos konferenciák előadásait közéteve köteteken át a csataterkutató expedíció eredményeit népszerűsítő munkáig és a térképtörténet jellegzetes alkotásáig találunk könyveket, mégis egységes gondolat köré csoportosítható. Nevezetesen: e több tudományterületről származó alkotások arra hívják fel a figyelmet, hogy egyfelől nagy múltú katonaföldrajzunkban ismét hangsúlyt kap a történelmi szemlélet, másfelől pedig történet- és hadtörténetírásunkban egyre nagyobb teret hódít a geográfiai megközelítés. Ez arra utal, hogy – mintegy megelőlegezve recenzióink fő mondanivalóját – katonaföldrajzunk a másfél évtizeddel ezelőtti jelentős átalakulását követően napjainkban újabb – még ha nem is olyan látványos – változáson megy át.

Egyik, több mint egy évtizeddel ezelőtt megjelent tanulmányunkban – a magyar katonaföldrajz eszmevilágáról és tudománytörténetéről szólva – arra hívtuk fel a figyelmet, hogy annak vizsgálódási köre történelmi koronként változik és szerves fejlődési tendenciájában témakörének bővülése figyelhető meg.¹ A múlt század kilencvenes éveiben fokozatosan biztonságivá és komplex jellegűvé váló egyetemes és magyar katonaföldrajz elsősorban a nemzetközi hadügy követelményeihez igazodva, fokozatosan levetkőzte a hidegháború évtizedeiben oly jellemző zártságát, túlzott katonai (hadműveleti) szemléletét, egyre nyíltabbá vált a geográfia egyéb területei (legfőképpen a politikai földrajz) felé.² Vagyis katonaföldrajzunk lépésről lépésre változott, szellemiségében jelentősen gyarapodott, ám – nyilván a kor követelményeiből eredően – igyekezett megtartani azt az alapelvet; minden más feladata mellett legfőbb rendeltetése az ország gyakorlati hadügyének sajátos – geográfiai – eszközökkel végzett szolgálata.³ A kilencvenes évek elejétől azonban megfigyelhető volt annak folyamata is, hogy katonaföldrajzunk egyre inkább közelített a civil szférához, ami azzal az eredménnyel járt; hazánkban újból megjelent a katonaföldrajz polgári irányzata. Utóbbi alatt

azt a sajátos, kultúrtörténeti jelenséget értjük, amely a múlt század első felében igen feltűnő volt a magyar szellemi életben: a nem katonák – legtöbbször civil geográfusok és történészek – írtak katonaföldrajzi kérdésekről általában tudományos népszerűsítő feldolgozásokat.

Részben a fenti tudománytörténeti folyamat eredménye, hogy napjainkban egyre több katonaföldrajzi vonatkozású történeti feldolgozás lát világot, míg a civil szféra felé történő nyitásból egyenesen adódik, hogy hadtörténelemírásunk is nagy érdeklődéssel fordul a geográfiai elemeket mutató kutatások felé. A geográfiai tényezők előtérbe kerülése a történet- és hadtörténetírásban, valamint a történelmi szemlélet térhódítása a katonaföldrajzban nem a 21. század elejének szellemi terméke, hanem a tudománytörténetben már előzőleg elindult folyamat szerves része. Korábbi írásainkban már bemutattuk, hogy a 19. és 20. század fordulóján intézményesülő magyar földrajztudomány élénken érdeklődött a történelmi jelenségek iránt – egyik első geográfiai doktori értékesítésünk, Marczali Henrikől történeti földrajzi témából készült –, és a kor egyetemes katonaföldrajza historizáló jellegű volt.⁴ Ez utóbbi alatt azt kell értenünk, hogy a századforduló meghatározó katonaföldrajzi gondolkodói szerint szakmájuk jelentős feladatát a múlt háborúi földrajzi környezetének feltárásában látták. Ez a szemlélet a magyar katonai szakirodalom egyes művein is érezhető. Ugyanakkor az első világháború és a két világháború közötti évtizedek magyar történeti földrajzából sem hiányoztak az olyan témák, amelyek hadtörténelmünk egyes kérdéseit taglalták, és a kor szelleméből adódott, hogy geográfusaink szívesen írtak hadtörténelmi jelenségekről. Mindezzel azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy történelmi, hadtörténelmi eseményeink és folyamataink geográfiai és katonaföldrajzi megközelítése egyáltalán nem új a magyar földrajztudomány történetében.⁵ Ha pedig mégis az újdonság erejével hat, az arra vezethető vissza, hogy a szocializmus évtizedeiben a magyar katonaföldrajznak nagyon zárt világa volt, amelyről ma már elmondhatjuk; nem kedvezett sem az elméleti, sem a tudománytörténeti, sem pedig a történelmi kutatásoknak.

A magyar katonaföldrajz történelemmel szembeni merevségének változása részben a történeti földrajz, részben pedig a hadtörténelem felől indult. A szemléletváltást egy tudományos konferencia jelentette, amelyet – a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, a Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke és a Magyar Földrajzi Társaság rendezésében – 2004 novemberében Nyíregyházán, *Gyepűk, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920)* címmel tartottak. A rendezvény előadásai önálló kötetben jelentek meg, és jó szakmai visszhangot kaptak.⁶ A konferencia egyik meglepő eredménye – a téma iránt megnyilvánuló, láthatóan élénk szakmai érdeklődésen túl – a feldolgozott kérdések *sokrétűsége és katonaföldrajzi hiánypótlása* volt. Jóllehet a konferencia – címéből adódóan – elsősorban a földrajzi térben elhelyezkedő katonai objektumok történeti földrajzával volt hivatott foglalkozni, ám az ott tartott és publikált előadásokból kiderült: igazán a magyar hadtörténelem geográfiai viszonyrendszere foglalkoztatja a résztvevőket. Ebből eredt, hogy a konferencia előadásainak egy része geográfiai rendszerezésre irányult, és így jóval túlmutatott a címben megfogalmazottakon; valójában a különböző katonaföldrajzi objektumokról, jelenségekről szólva a magyar hadtörténeti tárgyú kutatások jövőbeli geográfiai irányultságát jelölte ki. Ugyanakkor a konferencia előadásai – szemléletmódjukat illetően – hiányt is pótoltak a magyar katonaföldrajzban, amennyiben néhány előadásból kitűnt a hadügy tájformáló hatásának szerepe a Kárpát-medencében és mechanizmusainak szervesülése a magyar tájban.⁷

E tekintetben főleg a magyar hadügy tájformáló hatásaival foglalkozó előadásokat tartjuk fontosnak, mert a magyar katonaföldrajz eddigi tudománytörténetéből teljesen hiányzik a témakör. S ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a modern földrajz kölcsönkapcsolatban fogja fel ember (társadalom) és földrajzi táj (tér) viszonyát, akkor ezt a szemléletmódot követelhetjük meg a katonaföldrajztól is. Ám eddig részben tudomány- és katonapolitikai okokból, részben a szakma szűkös személyi forrásaiból adódóan a magyar katonaföldrajz nem foglalkozhatott a hadügy tájra gyakorolt hatásával, s így óhatatlanul torz maradt. Érvényes ez a hadtörténel-

mi kérdésekre is, amelyek esetében az utóbbi időben egyre jobban teret hódít a földrajzi szemlélet. Ennek egyik tünete, hogy hazánkban – nyugati mintára – megszületett, majd intézményesült a *csatatérkutatás* és a *hadirégészet*, amely ma már a hadtörténetírás segédtudományának számít, amennyiben: az egykori fegyveres küzdelem terepi nyomainak felkutatását és ezzel a hadtörténelem új forráscsoportjának feltárását tartja feladatának.⁸

Az eddig elmondottakat összefoglalva, láthatjuk, hogy napjainkban erősen közelít egymáshoz történelem és geográfia, és ez a katonaföldrajz tárgy- és szemléletbeli bővülésével jár. E téren megtörténtek az első lépések, elindult az a folyamat, amelybe földrajzi és történelmi szakirodalmi termésünk néhány, a közelmúltban megjelent darabja is illeszkedik. Jóllehet e művek többsége nem katonaföldrajzi céllal készült, ám mégis igen hasznos hadtörténelmünk geográfiai megközelítését illetően. Ilyennek tartjuk Csüllög Gábor *A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagozódásában* című összefoglaló művét, amely a Debreceni Egyetem földrajzi sorozatában – *Studia Geographica* –, annak 18. köteteként jelent meg, s témáját tekintve a középkori Kárpát-medence térszerkezetével, pontosabban azon belül a Tiszántúl kérdéskörével foglalkozik. E jelentős történelmi földrajzi munka – ugyan nem a katonaföldrajzi problémákra fókuszál, de – egyrészt fontos összegzést, mintegy alapot nyújt a későbbi, geográfiai hadtörténelmi kutatásokhoz, másrészt egyes jelenségek megfogalmazásakor (települések, térszínek, vármegyék, területi tagozódás) kitekintést ad a kor hadügyét és védelmi mechanizmusait determináló földrajzi viszonyrendszerre. A jól szerkesztett, nagyszámú ábra, amely a fekete-fehér nyomdai kivitelben néhol kevésbé mutat olyan jól, mint a szerző konferenciákon tartott előadásain használt színes szemléltetések, mintegy geográfiai vázlatgyűjteményül szolgálhat a Tiszántúl középkori katonaföldrajzi állapotainak feldolgozásához. A mű egyben jól szemlélteti – és ezt tartjuk legfőbb érdemének –, hogy a valódi történelmi földrajz egyáltalán nem azonos a történészeink által olykor túlzottan preferált történelmi topográfiával, hanem azon jóval túlmutat, amennyiben; a tájat jellemző időmetszetek egymás után rendezésével mutat be térszerveződést és térbeli folyamatokat.

A fenti megállapítás azonban nem jelentheti az alapos topográfiai és – a mi esetünkben nélkülözhetetlen – a részletes történelmi tárgyi ismereteket. Ezek összerendezésével, földrajzi rendszerezésével készíthetők el a hazánk hadtörténelmi korszakait jellemző katonaföldrajzi időmetszetek. Ezek egyik nagyon sajátos darabjának elkészítéséhez is szolgáló adattárat tett közzé Hegyi Klára, akinek műve – *A török hódoltság várai és várkatonasága I–III.* – látszólag pusztán a török hódoltsági végvári rendszer adattára, ám valójában jóval túllép azon. E történelmi – szakmai véleményünk szerint – alapmű imponáns terjedelmével (több mint másfél ezer nyomtatott oldalon) nemcsak a történész társadalom figyelmére érdemes. Hogy geográfiai súlyát is felmérjük, célszerű elmondanunk néhány tudománytörténelmi tény. Az első, hogy a magyar történet- és hadtörténetírásban a török hódoltság kora tekintetében a Kárpát-medence belső területeire betelepült török társadalmi és katonai csoportok viszonyairól eddig kevés szó esett, sőt a végvári küzdelmek kérdéskörében a török végváriak, vagyis az ellenfél berendezkedéséről mintha megfeledkeztünk volna. A magyar végvári rendszer kiépüléséről beszéltünk, ám a magyarországi végvári rendszer komplexitásáról (magyar királyi, erdélyi fejedelmi és török erőségek együttes megjelenése a hadszíntéren) mintha tudomást sem vettünk volna. Ez a szemlélet még a kérdéskör modern alapművén is érződik.⁹ A másik tudománytörténelmi tény, hogy részben a történészi és geográfusi szakma egymás irányában eddig tanúsított meglehetősen merev elzárkózásából adódóan, valamint a korszak bonyolult geográfiai folyamataiból eredően a török hódoltsági évtizedek kárpát-medencei katonaföldrajzi képét eddig még nem készítette el sem a földrajz-, sem a történettudomány. Magunk tettünk kísérletet e sajátos katonaföldrajzi képlet meghatározására,¹⁰ ám miután a török oldalról túl kevés ismeretünk volt, e téren próbálkozásainkat pusztán figyelemfelkeltésnek tartjuk. Hegyi Klára most megjelent műve a fent leírt tudományos problémák megoldásához visz közelebb. Egyrészt azzal, hogy a második és a

harmadik kötet – *A budai vilájet várainak adattára*, valamint *A temesvári, győri, pápai, egri, kanizsai, váradi és újvári vilájet várainak adattára* – a török végvári rendszer térbeli szerveződésének majdani feldolgozásához nyújt lexikális adatokat. Másrészt pedig azzal, hogy az első kötet – *Oszmán védelmi rendszer Magyarországon* – jóllehet elsősorban történelmi szakmai megközelítéssel, de sokat mond a védelmi rendszer térszerveződéséről, valamint olyan katonaföldrajzi tényezők szerepéről a török korban, mint várak, folyók, utak védelme. S ha a katonaföldrajzos szakmai szempontból néhol hiányolja is e tényezők értékelésekor a (had-) elméleti alapokat, mégis csak elismeréssel szólhat e vállalkozás első kötetéről, mert igen sokat megtudhatunk a fél évezreddel ezelőtti katonák geográfiai szemléletéről, arról, hogy mindennapi tevékenységüket miként határozta meg sajátos, koruk emberét jellemző viszonyulása a földrajzi térhez. E szépen szerkesztett, láthatóan nagy gonddal készített történelmi adattár esetében a recenzensnek egyetlen kritikai észrevétele lehet; a mű jelentőségéhez és monumentális méretéhez képest hiányoljuk a térképábrákat, amelyek a későbbi átdolgozott változat értékét tovább emelhetik.

A hadtörténelmi kutatások földrajzi és topográfiai alapjainak bemutatása terén tartjuk fontosnak T. Mérey Klára most megjelent művét, *A Dél-Dunántúl földrajza katonaszemmel a 19. század elején*, amely egyben a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kara Földrajzi Intézetének gondozásában publikált sorozat – *Geographica Pannonica Nova* – nyitó kötetét is jelenti. A magyar kartográfia- és geográfia-történet előtt régóta ismert, mondhatnánk tudománytörténeti közhely, hogy a hazánkra vonatkozó történelmi földrajzi kutatások alapdokumentumait jelentik az úgynevezett I. és II. katonai felmérés során készített térképek. Ám – jelenlegi ismereteink szerint – arra még nem került sor, hogy e két hatalmas térképi mű alapján bárki is felvázolta volna a 18. és 19. századi Magyarország térbeli viszonyrendszerét. T. Mérey műve e hatalmas munka egyik első lépésének tekinthető, amennyiben a Dél-Dunántúl térségéről nyújt elsősorban leíró földrajzi képet, a II. katonai felmérés dokumentációja alapján. Ez történelmi földrajzi szempontból azt jelenti, hogy a 19. század első évtizedének déldunántúli geográfiai képét rögzíti, vagyis egy olyan korról ad földrajzi áttekintést, amikor az azt megelőző, közel száz éves békeidőszak alatt már megindult a magyar kultúrtáj átalakítása, de még nem érte el a későbbi évtizedek rohamosan növekedő léptékét. Azt mondhatjuk, hogy egy a földrajzi tájban mélyen szervesült, s azzal szoros szimbiózisban élő társadalom geográfiai környezetét láthatjuk, s a későbbi dinamikus tájalakítás (majd néhol rombolás) induló állapotának lehetünk e könyv lapjain tanúi. Magyarország történelmi földrajzi térfejlődésében az átmeneti kor utolsó időszakáról van szó; ez egyben az intézményesülő, majd tudományosodó katonaföldrajz jelentős kora is. Már pusztán az a tény, hogy a feldolgozás alapját jelentő földrajzi adattár a katonai szakma alkotása, figyelmeztet arra, hogy a katonák földrajzi szemlélete és viszonyulása a geográfiai tájhoz fontos tényező az emberiség földrajzi gondolkodásának történetében.¹¹ Jóllehet a katonai elemek a T. Mérey-féle értelmezésben – a feldolgozás során követett szemléletből eredően – kevésbé hangsúlyosak, de lépten-nyomon találkozunk velük. Miután katonai felmérés nyersanyagáról van szó, így azok az adatok keltették fel az egykori készítők figyelmét, amelyek a katonai szakma gyakorlatában lehettek fontosak. Így például rendkívül hangsúlyosak a mozgással kapcsolatos ismeretek; a folyókon, mocsarakon való átkelőhelyek, azok kapacitásadatai. E hatalmas katonai adathalmazt igyekezett a szerző földrajzi képbe rendezni, s ennek során érvényesíteni az abból főzünk, amink van elvét. Miután itt katonai célú adatgyűjtés dokumentációjára kellett támaszkodnia, a szerző megőrizte, tudomásul vette a nyersanyag fokozott katonai tartalmát, ám a leírást forgatva mégis olyan érzése van az olvasónak; ez egyáltalán nem katonaföldrajzi kép, hanem hazánk egy jelentős térségének átfogó történelmi földrajzi összefoglalása. Ez részben a nyersanyag jellegéből is ered, mert az egykori katonai felmérést készítő korok földrajzi szemléletéből adódóan minden lehetséges adatot rögzítettek, másrészt pedig a szerző megbízható

történelmi szemmértékéből, amely főleg a kötet utolsó, összegző fejezetében válik dominánssá. Itt kap az olvasó a 18–19. század fordulójának Dél-Dunántúljáról átfogó képet, amelyet – mind a szerző, mind a magunk véleménye és reménye szerint – a későbbi kutatások finomíthatnak majd.

A fent bemutatott történelmi földrajzi feldolgozás ráirányítja arra is a figyelmet, hogy a különböző katonai felmérések mint történelmi források, milyen lehetőségeket rejtenek. Részben a lehetőségekre hívja fel a figyelmet Jankó Annamária tudománytörténelmi feldolgozása: *Magyarország katonai felmérései 1763-1950*. A szép kiállítású, CD-ROM mellékletet is tartalmazó mű *A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára* című sorozatban került az olvasók elé és láthatóan gondos szerzői, valamint szerkesztői munka gyümölcse. A kötet végén szereplő, sokszínű nyomású képmellékletek – a mai magyar könyvkiadás viszonyai között szinte ritkaságnak számító módon – szintén gondos válogatást, körültekintő szakmai munkát tükröznek. E formailag szép kivitelű kötet tartalmi szempontból is alapos munkának bizonyul. A zömében levél- és térképtári primer források alapján készített összefoglaló mű fontosságát jelzi, hogy a szerző láthatóan a kérdéskör lelegejéről kezdte kutatásait, s az amúgy is hiányos szakirodalom néhol közhelyes megállapításainak ismétlése helyett egyszerűen teljes, egész tudománytörténelmet alkotott; főleg az elkészített térképművekre koncentrálni írta meg a magyarországi katonai felmérések történelmét. Az elvégzett munka minősége, forrásértéke és mérete alapján mindenképpen dicséret illeti a szerzőt, aki kutatásait remélhetően kiterjeszti majd arra a kérdéskörre is, hogy a hazánk területén végzett katonai térképezési munkák milyen módon illeszkedtek bele keletkezésük kora katonaföldrajzi térszemléletébe. A gondos és alapos mű értékeinek hangsúlyozása mellett említjük meg, hogy a tudományos kérdésekben valamennyire jártas olvasó bizonyára szívesen megismerkedne a kötet választott témájának historiográfiai áttekintésével. Mindennek ellenére Jankó Annamária művét fontos alkotásnak tartjuk, amely – szakmai meggyőződésünk szerint – a magyar hadtudomány és kartográfia történelmében még sokáig kézikönyvnek fog számítani.

A hazai történelmi kutatások – írásunk elején már említett – nyitását a földrajzi kérdések iránt nemcsak a magyar csataterkutató és hadirégészeti intézményesülése jelzi, hanem a kérdéskör tudományos és népszerűsítő szakirodalmának gyarapodása is. E szakirodalmi termés bővülése mögött ott rejlik, hogy hazánkban az elmúlt másfél évtizedben jelentősen megnőtt – mind a civilek, mint a tudományos kutatók részéről – a valamikori csataterkek és az azokon található katonai objektumok irányába tanúsított érdeklődés. Így lett az utóbbi évek egyik népszerű témája a Magyarország déli határai mentén, az 1950-es évek elején telepített védelmi rendszer, amelynek tudományos igényű feltárása és kutatása – példaértékű módon – hívta életre a hadtörténész és a geográfus szakma együttműködését. Ez a közös munka tükröződik a Horváth István és Kiss Jenő szerkesztésében megjelent kötetben, – *A baranyai államhatár a XX. században*, címmel – amely a Pécsi Tudományegyetemen 2008. február 15-én tartott nemzetközi konferencia előadásainak szerkesztett változatait tartalmazza. Azon túl, hogy a kötet hazánkban eddig jóformán teljesen feldolgozatlan kérdéskörrel ad tudományos igényű áttekintést, véleményünk szerint integrált szemléletmódja miatt érdemel figyelmet. Megjelenik benne mindaz, amire írásunk elején utaltunk; a modern hadtörténelmi és geográfia közös munkájával meglepően rövid idő alatt és meglepően jelentős eredményeket lehet elérni. A művön az is látszik, hogy geográfiaelméleti jelenségek megfogalmazásával, valamint átfogó természetföldrajzi kép nyújtásával miként lehet geográfiai szempontból megalapozni, történelmi földrajzi szempontból pedig kiterjeszteni a csataterkutató első pillantásra szűkösen tűnő vizsgálódásait.¹²

A kutatómunka szemléletbeli változását egy másik konferenciakötetünk illusztrálja, amely Holló József főszerkesztésében és Jakus János, valamint Suba János gondos szerkesztői munkája eredményeként született meg: „*A magyar Maginot*” *A déli védelmi rendszer*,

1951–1955. A mű a Pákán 2007. november 6-án rendezett tudományos konferencia előadásait tartalmazza, s feltétlenül el kell róla mondanunk; míg a pécsi konferenciakötet szerzői között a geográfusi és a hadtörténeti szakma képviselői ugyanolyan arányban jelentek meg, addig a pákai vállalkozás fokozottan hadtörténeti jellegű. Ennek ellenére igényt tarthat a geográfusok érdeklődésére is, mert olyan, a hadirégészettel kapcsolatos elméleti és kutatási beszámolókat is tartalmaz, amely módszertani például szolgálhat a későbbiekben.¹³ E konferenciakötet egyébként szép bizonyítéka annak is, hogy a helytörténeti kutatások milyen szorosan kapcsolódhatnak össze a csatatérkutatással és a hadirégészettel.

Ez utóbbi témakörében érezzük fontosnak, hogy szóljunk egy olyan – véleményünk szerint népszerűsítő – kötetéről is, amely az első világháború olaszországi frontján járt katonákról történő megemlékezésen túl, egyben beszámoló is korunk egyik hadirégészeti kutatóútjáról. Rózsafi János és Stencinger Norbert gazdagon illusztrált műve – *17-es székesfehérvári honvédek a Doberdón* –, amely a *Csatatér útikönyvek* című sorozatban jelent meg, a *Monte San Michele* térségében végzett kutatásokról s egyben a magyar katonák első világháborús, ottani harcairól emlékezik meg. A doberdói vidéken történekről már sokat írtak Magyarországon is, ám a mostanihoz hasonló jellegű mű – tudomásunk szerint e kérdéskörben – először jelent meg hazánkban. Az érdekes, olvasmányos, gazdagon illusztrált feldolgozás egyszerre szól a tudományos közülethez éppúgy, mint a téma iránt érdeklődő amatőrökhöz, de emellett – láthatóan – megcélozza a székesfehérvári lokálpatriótákat is. Ezzel váltja valóra a magas szintű történeti tudományos népszerűsítés legfontosabb feladatát; úgy visz közelebb történelmi eseményhez, hogy közben megismertet kisemberekkel, geográfiai környezettel, s mindemellett alapvetően épít a honismeret, a helytörténet szellemiségére is. Mindezzel valami újat visz hadtörténeti földrajzi kutatásainkba, amit talán úgy lehetne megfogalmazni: a pusztán tudományos célú feldolgozásokon túl az ilyen művek ismertetik meg leginkább az olvasóval, hogy hadtörténelmünk milyen erősen gyökerezik a földrajzi tájban.

Az itt számbavett és rövid néhány sorban értékelt történeti és geográfiai művek – reményeink szerint – e két tudomány egyre szorosabb s egyre tudatosabb kapcsolatát bizonyítják. S ha e kapcsolat erősödik, az nyilván kihat katonaföldrajzunk és hadtörténetírásunk viszonyára is, amely – úgy tűnik – napjainkban tovább éli jelentős változását. Ez alatt azt érthetjük; kölcsönösen és egyre nagyobb érdeklődéssel fordulnak egymás felé, a szakirodalom tanúsága szerint mind jobban építenek egymás kutatási eredményeire, aminek legfontosabb haszna, hogy katonaföldrajzunkban újból erősödik a történelmi szemlélet. Reméljük, hogy ez elvezet oda; lassan megszületnek annak szellemi feltételei, hogy a magyar katonaföldrajz hazánk hadtörténelmének bemutatására is vállalkozzék.

Jegyzetek

- ¹ Siposné Kecskeméthy Klára–Nagy Miklós Mihály (1995): A magyar katonaföldrajz alapkérdésének változása és vizsgálati mutatói. *Földrajzi Értesítő*. (44. évf.). 1–2. sz. 71–88. old.
- ² Göcze István (1997): A komplex katonaföldrajz néhány elméleti kérdése. *Földrajzi Értesítő*. (46. évf.). 3–4. sz. 263–273. old.; Nagy Miklós Mihály (2006): Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó. Budapest. 115–141. old.
- ³ Siposné Kecskeméthy Klára (2002): A katonaföldrajz alapjai. In. Tóth József (szerk.): Általános társadalomföldrajz II. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 43–68. old.
- ⁴ Marczali (Morgenstern) Henrik (1874): A földrajzi viszonyok befolyása Magyarország történetére. *Földrajzi Közlemények*. (2. évf.). 5. sz. 319–367. old.; uő. (2002): Emlékeim. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest. 63–67. old.; Nagy Miklós Mihály (2003): Egy évszázad katonaföldrajza. *Földrajztanítás*. (42. évf.). 1–2. sz. 17–20. old.
- ⁵ Langhans, Paul (1909): Bedeutung und Ziele der Militärgeographie. *Petermanns Geographische Mitteilungen*. (55. évf.). 10. sz. 289–292. old.; Ujhelyi Péter (1908): Hadtörténelem és katonai

- földrajz. Magyar Katonai Közlöny. (1. évf.). 9. sz. 1026–1046. old.; *Győri Róbert* (2002): A magyar történeti földrajz a két világháború között. Földrajzi Közlemények. (126. évf.). 1–4. sz. 79–92. old.; uő. (2005): Mendöl Tibor és a magyar történeti földrajz. Földrajzi Közlemények. (129. évf.). 1–2. sz. 103–116. old.
- ⁶ *Frisnyák Sándor–Csihák György* (szerk.) (2004): Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895–1920), A Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza; *Tiner Tibor* (2005): *Frisnyák Sándor–Csihák György* (szerk.): Gyepük, várak, erődítmények ... Földrajzi Értesítő. (54. évf.). 1–2. sz. 147–148. old.
- ⁷ A fenti konferenciakötetben a rendszerezésre irányuló tanulmányok közül kiemelendő; *Csüllög Gábor*: A várak földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai Magyarország középkori településhálózatában (47–54. old.), *Tolnai Gergely*: Magyarországi erődtemplomok (55–64. old.), *Bérczi Szaniszló*: Északnyugati vár a várban (71–75. old.), *Barabási László*: A Keleti- és Déli-Kárpátok külső ívének magyar várai és erődítményei a X–XIV. században (77–87. old.), *Frisnyák Sándor*: A földrajzi energiák szerepe a Zempléni-hegység védelmi rendszerében (103–113. old.), *Nagy Miklós Mihály*: A magyar hadtörténelem földrajzi alapjai (3–15. old.). A hadügy tájformáló hatását tekintve lásd: *Vofkori László*: A székelyföldi gyepük történeti földrajzi adataiból (23–34. old.), *Darai Lajos Mihály*: Földalatti búvóhelyek személyi és érlelmi mentése (89–94. old.), *Dankó Imre*: A hajdúsági erődtemplomok kérdései (115–123. old.), *Ilyés Zoltán*: A hadászati-védelmi objektumok rendszere és történeti rétegzettség a Gyimesi-szorosban (125–138. old.), *Horváth Lajos*: A Krími Kánság hadserege táborai és sáncolásai a Kárpát-medencében 1683–1684-ben (139–146. old.), *Nováki Gyula*: Kuruc kori sáncvárak, sáncok maradványai a Dunántúlon (155–158. old.). A tájban történő szervesüléstről jó áttekintést ad: *Kókai Sándor*: A temesvári vár helye és szerepe a Délvidék védelmi rendszerében (159–168. old.), *Révári László*: Komárom: geostratégiai erőterben (169–177. old.), *Suba János*: Kisantant államok határmenti erővonalai (hatalmi-politikai-katonai összefüggései) (205–215. old.), *Jankó Annamária*: A Katonai Határőrvidékek térképezése az I. és II. katonai felmérés idején (191–198. old.), valamint *Zachar József*: Az erdélyi katonai határőrvidék létesítésének néhány kérdése (191–198. old.).
- ⁸ *Négyesi Lajos* (2008): Hadirégészet. Hadtörténelmi Közlemények. (121. évf.). 1. sz. 160–181. old.
- ⁹ *Szántó Imre* (1980): A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ¹⁰ *Nagy Miklós Mihály* (2007): Akciórádiusz és magyar táj. Aetas. (21. évf.). 4. sz. 97–115. old.; uő. (2008): A török hódoltság mint földrajzi régió. Közép-európai Közlemények. (1. évf.). 1. sz. 80–85. old.
- ¹¹ A táj állapotáról a 18–19. század fordulóján lásd: *Mendöl Tibor* (1947): Az emberformálta táj története a Kárpát-medencében. In. uő.–*Bulla Béla*: A Kárpát-medence földrajza. Egyetemi Nyomda. Budapest. 74–102. old.; a katonák földrajzi szemléletéről mint kultúrtörténeti jelenségről: *Nagy Miklós Mihály* (2006): 93–141. old.
- ¹² A kötetben található tanulmányok közül lásd: *Pap Norbert–Tóth József*: Az európai államhatárok típusai (7–10. old.), *Dövényi Zoltán*: A határ mint fikció és valóság (18–20. old.), *Varga Gábor*: Baranya és Szlavónia határterületének természetföldrajza (21–31. old.), *Csüllög Gábor*: Baranya megye térszerkezeti szerepe és a határ menti kapcsolatok változása Trianon előtt és után (32–42. old.), *Majdán János*: A Dráva menti kapcsolatok átalakulása a folyó országhatárrá válása után (1921–1941) (43–51. old.).
- ¹³ *Jakus János* (2008): A déli védelmi rendszer Lenti környéki elemei és rendeltetésük, Kutatási beszámoló. In. *Holló József* (főszerk.): „A magyar Maginot” ... 89–110. old.; *Suba János* (2008): A déli védelmi rendszer. In. *Holló József* (főszerk.): i. m. 55–88. old.